کورتە هەڵسەنگاندنێکی کتێبی ڕێزمانی کوردی

صباح غالب

دوکتۆر ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، مۆرفۆلۆژی ، بەشی یەکەم ، ناو ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، ٢٨٤ لاپەڕەی قەوارە بەتاڵ .

ئەم کتێبە برێتی‌یە لە پێشەکی‌و دوو بەش ، لە پێشەکی‌یەکەدا لە وشەی ڕێزمان‌و کاری ڕێزمان وەک زانستێک کۆڵراوەتەوەو سنوری ئەو زانستەی دیاری کردووە ، ئەوجـــا باوەڕی ـ یونانی‌یـەکان‌و رووسەکان‌و ئینگلتیرەکان‌و .. لە بارەی ڕێزمانەوە باس کردووە ، لە پاشاندا لە دابەشکردنی بە شەکانی ئاخاوتندا ئاوڕی لە زانا کوردەکان کە ڕێزمانیان بـە پێی زمانی رووسی‌و زمانی ئینگلیزی دابەش کردووە داوەتەوەو تێڕوانین‌و هەڵسەنگاندنی تایبەتی خۆشی لەو لایەنەوە روون کردۆتەوە.لەم بارەوە ئەگەر ئاگای لە کارەکانی مامۆستام دوکتۆر کەمال فوئادو مەکاوس‌و مەکنزی ببوایە ، زانیاری تازەتری بۆ دەر دەکەوت .

جگە لەو دوو بەرەی زمانی رووسی‌و زمانی ئینگلیزی‌یان کردۆتە پێشەنگ ، زمانەوانی دیکـــەی کورد هەن کە سوودیان لە ڕێزمانی فارسی‌و عەرەبیش وەرگرتووە . چاکتر وابوو لەوانیش بدوایەو جۆری کەلک وەرگرتنیانی دیاری بکردایە . ئەگەر چی لـە لاپەڕە « ١٩ » نۆزدەدا مامۆستا سەعیـــد صـــدقی دەخاتە ژێر تاوی ڕێزمانی عەرەبی‌یەوە . بەڵام تەنها دەست ڕاکێشانەو هیچیتر .. هەر لە پێشەکی‌یەکەدا سروشتی وشەی کوردی بەسەر وشەی تەواو کـە برێتی‌یە لە « ناو ، ئاوەڵناو ، جێناو ، ژمارە ، کردار ـ چاووگ ، ئاوەڵکردار » ، وشەی ناتەواو کـــە برێتی‌یە لـــە « پریپۆزیشـــن ، ئامرازی پەیوەنـدی ئامرازی ســـەرسوڕمان بانگهێشـــتن ، پارتیکڵ » دابەش کردووە ، دواجار لە کۆتایی پێشەکی‌یەکەدا هاتۆتە سەر گوێزانەوەی هەندێ بەشە ئاخاوتن بۆ بەشـــێکی دی‌و بە نموونەو لێکدانەوەوە لێیان دواوە ، دوای پێشـــەکی دوو بەشی ســـەرەکی‌و فراوان دەبینرێن ، ئێمـــەش لەم نووســـینەدا لاپـــەڕەی « گۆڤارێکی کوردی » چەندە ماوەمان بدا لەو کارەی دوکتۆر دەکۆڵینەوە .

لە بەشی یەکەمدا دوکتۆر زوربەی زۆری ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی « ناو » دا کراون ، تەماشای کردوون‌و بەچاوی هەڵسەنگاندنەوە پێیاندا چۆتەوە ، لە زمانەوانە کوردەکان ، رووی گلەیی زۆری لە مامۆستایان سەعید صدقی‌و تۆفیق وەهبی‌یە کە بەلای هەندێ مەســـەلەدا نەچوون ، بێ‌گومان بـــۆ چوونەکەی دوکتۆر وەک زانست دروستە بەڵام بـــۆ ئەو کاتە پەلەیە ، چونکە پێشـــەکی دەبوایە ئـــەوەی بزاندایە کە ئەو دوو گەورە زمانەوانە هێچ میراتێکی زمانەوانییان لەبەر دەستاندا نەبووەو لە ســـفرەوە دەستیان پێ‌کردووە ، جگە لەوەش لە هەموو جیهاندا کاری زمانەوانی ئەوەندە پێشکەوتو نەبوو کە ئەوان بە

ئاسانی کۆلینەوەی زمانی کوردی‌یان بۆ مەیسەر بوو بێ ، دوکتۆریش ئەگەر ئەو کارانەی زمانەوانان‌و شارەزایانی پێش خۆی لەبەر چاواندا نەبوونایەو ئەو پێشکەوتنە گەورانەی لە جیهانی زانستی زمانـدا روویان داوە لە ساڵانی دوای « ١٩٣٠ » یەوە ئاگای لێیان نەبوایە ئەوا رەنگ بوو ئەمیش لە هەوڵەکانی ئەوانی چاکتر پێشکەش نەکردایە .

دوکتۆر لە هەڵسەنگاندنی کارەکەی مامۆستا سەعید صدقی کابانداو بۆ پاشگری بچوککردنەوە هەندێك پاشگری دیکەی زیاد کردووەو دەڵێ « لە زمانی کوردیدا ژمارەیەکی تر پاشگر هەن کە بۆ بچووککردنەوەی ناو بەکار دەهێنرێن‌و نووسەر « سەعید صدقی ــ ص . غ » ناوی نەبردوون ، وەك: یلە ــ ئەنگوستیلە ، وولە ــ مێشوولە ، ۆڵە ــ کیژۆڵە، چکە ــ گوێچکە ، لە ــ مێروولە ، چە ــ باخچە ، ۆڵە ــ بەرخۆڵە ، ۆڵ ــ ئاسکۆڵ ، وو ــ پووشوو ، یلکە ــ چاویلکە ... « ل ــ ١٨ » .

هەموو ئەو پاشگرانەو لەوانیش پتر لە پێش دوکتۆرەوە باسکراون ، بۆ نموونە لە کتێبی گرتنی کەلێنێکی‌تر لە رێزمانی کوردی‌و کتێبی زمان‌و ئەدەبی کوردی قۆناغی ئامادەییدا هەن (١) لە هەمان کاتدا ئەو نموونانەی کە بە ناوی پاشگری بچووککردنەوەوە هێناونی‌یەتەوە ، هەندێکیان پاشگرنین‌و بەشێکی لێك نەپچڕاوی وشە رەسەنەکەن .

دوکتۆر بۆ پاشگری بچووككردنەوە دەڵێ « بە زۆری بۆ بچووك کردنەوە یا گەیاندنی مانای نازداری بەکار دەهێنرێن ، بەڵام هەندێکیان جگە لە واتای بچووككردنەوە ، مەبەستی‌کەش دەگەیەنن»(٢) دوای سێ ساڵ بەسەر ئەو کتێبەدا لە رێزمانی کوردیشدا دەڵێتەوە « بە زۆری بۆ بچووككردنەوە یا گەیاندنی مانای نازداری بەکار دەهێنرێن ، بەڵام هەنێکیان جگە لە واتای بچووككردنەوە ، مەبەستی تریش دەگەیەنن»(٣) ئەگەر لەماوەی سێ ساڵانداو لە دوو کتێبی رێزماندا « مەبەستی تریش » روون نەکرێنەوەو باس نەکرێن ، ئەی کەی‌و لەچ کتێبێکدا باس دەکرێن؟! لە زانستدا هێشتنەوەی مەسەلەکان بە نادیاری‌و لە موعەممادا لە جێی خۆیدا نی‌یە ، ئەمە جگە لەوەی کە گەلێك لەوانەی دوکتۆر بەوێنە هێناونی‌تەوە جێگای لێکۆلینەوەو سەرنج دانن .

بچوككردنەوەی ناو لای مامۆستا سەعید سدقی

بڕێتی‌یە لە « ئیسمێکی بچووکەو گەورەکەی خۆی نیشان دەدا »(٤) مامۆستا تۆفیق وەهبی‌یش هەر لەو بارەوە دەنووسێ « ئەو ناوانەی ئەداتی بچووکیان وەرگرتووە پێیان ئەڵێن ناوی بچووك کراو »(٥) مامۆستا نوری عەلی ئەمین بۆ ناوی بچووککراو دەڵێ ئەو ناوەیە کە بە هۆی هەندێ ئامرازەوە کە سەری ئەخرێ بچووکی‌یەکەی خۆی دەر ئەخا»(٦) بەلای ئێمە شەوە ناوی بچووککراو ئەو ناوەیە کە سیفەتی ناوەکە بە بچووککراوەیە دیار بخاو کۆمەڵێك پاشگر لە رۆنانیدا هاوبەشی دەکەن بۆیە :

وولە ــ لە وشەی مێشوولە » دا پاشگر نی‌یەو بۆ مەبەستی بچووككردنەوەش بەکار نەهاتووە ، چوونکە لە وشەی مێشوولەدا مانای « مێش »ی بچووك ناگەیەنێ ، بەڵکو مێشوولە جۆرە مەگەزێکی تایبەتی‌یەو لەمێش جیایە . لە رووی زانستەوە هەر یەکەیان چەشنە گیاندارێکن ، ئەوە هەیە لە بنەماڵەو فەسیلەدا یەك دەگرنەوە ، لە رووی واتاشەوە هیچ کوردێك مێشوولە بە « مێش »ی بچووك نازانن ، لە رووی کارو جموو جوڵی رۆژانە شەوە هەر یەکەیان ئیشی خۆیان دەکەن ، هەر لەم بارەوە :

یلکە ــ لە وشەی « چاویلکە »دا پاشگر نی‌یە ، چاویلکە ماناو مەبەستی چاوی بچووك نادا ، بەڵکو چاوێلکە ئامرازێکی تایبەتی‌یەو لەچاو دەکرێ،بەهۆیەوە چاو یا شتی دووری پێ‌نزیك دەکاتەوەو گەورەی دەکا یا بە پێچەوانەوە ، لە بارەی جەوهەرەوە ، چاو ئەندامێکی زیندووە لە سەری مرۆڤ یا هەر زیندەوەرێکداو حاسەی بینینە ، بەڵام چاوێلکە ئامرازێکی ماددی بێ‌گیانەو خۆی بە تەنهاو موجەڕڕەدی توانای بینینی نی‌یە ، کە ئەگەر چاوێلکە ، چاوێکی بچووك بوایە دەشیا توانای بینینی ببوایە . لە رووی رواڵەتیشەوە چاوێلکە هەمێشە لە چاو گەورەترە واتا لێرەدا مەبەست بچووككراو نادا بەڵکو گەورەکراو دەگەیەنێ

هەروەها یلە ــ لە وشەی ئەنگوستیلەدا پاشگر نی‌یەو هەرگیز ئەنگوستیلە بە مەبەستی پەنجە یا قامکی بچووك نەهاتووەو نایە دیسان هەر لەو پاشکرانەی دکتور بۆ بچوکردنەوە هێناونیەتەوە پاشگری وو ــ لە وشەی « پووشوو »دا پاشگر نی‌یەو بۆ بچووکردنەوەی پووش بەکار نەهاتووە ، پووشوو شتێکە لەناو قەدی

دار پەیدا دەبێ‌و لەشێوەی ئیسفنجدا بە هۆی بەردو ئەستێوە بۆ ئاگرکردنەوە بەکار دێ ، هەموو ئەوانە کە دوکتۆر بە پاشگر ژماردوونی هەڵەن‌و بەهیــــچ جۆرێك لەو وشانەدا حسابی پاشگرییان لە گەڵـــدا ناکرێ ، ئەوانە وەك پاشگری « ۆلە » نین لە وشەی « کیژۆلە »دا ، لەکیژۆلەدا ماناکە دیارە مەبەست لە کیژی بچکۆلەیە(٧) .

دوکتۆر لە ڕەخنەیەکی دیکەیدا لە مامۆســـتا سەعید صدقی دەڵێ : « مامۆستا واتێ گەیشتووە کە ئەگەر « مضاف » یا خود « موصوف » کۆتاییان بە دەنگی کۆنسۆنانت بێت ، ئـــەوە « ی » وەردەگرن ، بەڵام بێتو بە دەنگی بزوێن کۆتاییان بێت ، ئـــەو دەمە « ی » یان پێوە دەلکێ . هەڵـــەی نووســـەر لەبەشی دووەم ـ واتە لە حاڵەتی کۆتایی بە بزوێن ـ دایە ، ئەویش ئەوەیە کە لەم حاڵەتەدا نیشانەکـــە دەبێتـــە « ی ـ Y ـ وای لاتینی ـ ص . غ » نەك « ی ـ i ـ ئای لاتینی ـ ص . غ » ل ١٩ـ ٢٠ . ڕێزمانی کوردی .

دوکتۆر ئەوڕەحمان لە لێکدانەوەی نووسینەکەی مامۆستا سەعید صدقی کابان چاك نەی پێکاوەو ماناو تێگەیشتنەکەی پێچەوانە کردۆتەوە ، ئەوەی دوکتۆر مەبەستیبی مامۆســـتا ســـەعیدیش هەر ئەو نیازەی دەربڕیوەو نووسیوە ، مامۆستا کابان زۆر بە وردی‌و زانایی‌یەوە هەستی بە « ی ـ Y ـ وای لاتینی » لە گەڵ « ی ـ i ـ ئای لاتینی » کردووە .

با ئێمە نـــە « مضاف » و « موصوف »ەکـــەی مامۆستا سەعید صدقی وردبینەوە ، بزانین ، چـــی دەڵێ ، چونکە بێگومان خۆی چاکترین سەرپشکە .

لە لاپەڕە « ١٤ »ی کتێبی « مختصر صرف‌و نحوی کوردی‌دا نووســـراوە » اضافە بە ســـتنەوەی دوو ئیسمە بە یەکترەوە لەم بەستنەوەیەدا مەعنایەکـــی خصوصی وەکو تەملیك یا اختصاص یا تەبەیین یـــا تەشبیە لی پەیدا دەبێ . بە واسطەی « ژێردار » کردنی موضافەکە ، بە شەرطێ ئاخر حەرفەکـــەی حەرفی ئیملا نەبێ . وەیا بە واسطەی ئیلحاق کردنی « ی » ئەگەر حەرفی ئیملا بێ کە پێی‌یان دەبێژرێ « ژێر » و « ی »ی اضافە وەکو :

شاگرد مەکتەب .

مامۆستای قوتابخانە(٨) .

یا لە تەوصیفدا دەڵێ « مەوصوف دائیمـــەن

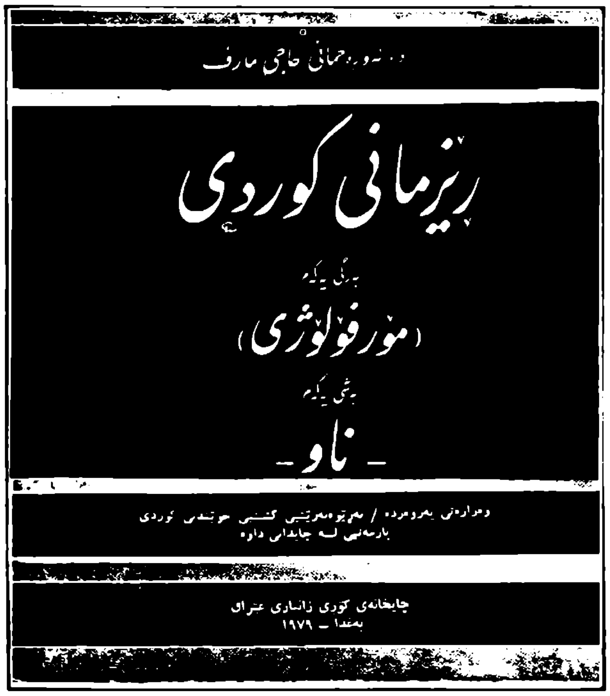

« ژێردار » دەبێ بە شـــەرطێ ئاخر حەرفەکەی لـــە حەرفانی ئیملا نەبێ وەکو : « قلم درێژ ، کاغەز سپی ، منداڵ زیرەك ، ئاو سارد » وە ئەگەر ئاخر حەرفـــی مەوصوف لە حەرفانی ئیملابوو لەباتی ژێر « ی » دادەنرێ‌و بەو « ی » دەڵێن « ی »ی وەصفی وەکو بەژێرەکە دەڵێن ژێری وەصفی . وەکو : باڵای بەرز ، بەرووی شیرین ، ترێی سپی ، تەختەی ڕەش »(٩) .

ئەگەر بە چاوی وردەکاری لەو چەند ڕستەیەی مامۆستا سەعید بکۆڵینەوە زۆر بە تەواوی بۆمـــان دەردەکەوێ کە ویستویەتی‌و مەبەســـتی بووە بڵێ « ئەگەر لە مضاف موصوفدا وشەکان کۆتایی‌یان بە دەنگی کۆنســـۆ نانت هـــات ئـــەوە « ژێر ـ واتـــا « ی ـ i » پێوە دەلکێ ، وە ئەگەر بە دەنگی بزوێن کۆتایی‌یان بێت ئەو کاتە یاء ـ ی ـ Y ـ وای لاتینی » وەردەگرێ ، ئێستا بە چاکی بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە مامۆستا سەعید ڕاستەو هەســـتی بە جیاوازی « ژێر ـ ی ـ i » لەگەڵ یاء ـ Y ـ ی » کردووەو بە دروستیش بەکاری هێناون ، بـــەڵام دوکتۆر لـــە لێکدانەوەو بۆ چوونەکەیدا باوەڕە کانی لێ پێچەوانە بوونەوە .

دوکتۆر ئەورەحمان ئەوجا دێتە سەر مامۆستا تۆفیق وەهبی‌و ڕەخنە لە کۆی ناو لای ئەم زانایـــە دەگرێ کە گوایا مامۆستا تۆفیق وەهبی « بۆ گەڵ

کردنەوەی ناوێ نەبی ئەداتی تەعریفی مەعیەنی لەگەڵ بێ » واتا ئەگەر ناو بکرێتەوە دەبێ نیشانەی ناسیاوی لەگەڵ بێ ، دوکتۆریش دەڵێ « لەو رایەدام کە لەزمانی کوردیدا بە ئاسانی دەکرێ ناو کۆبکرێتەوەو نیشانەی ناسیاویشی لەگەڵ نەبێ، وەك پیاو ــ پیاوان، ژن ــ ژنان ، منداڵ ــ منداڵان ، ... هەروەها هەڵدانەوەی بەرهەمی ئەدەبی کوردی ئەورایەی ئێمە دەچەسپێنی « د. ئەورەحمان ــ ص . غ » رای مامۆستا وەهبی رەت دەکاتەوە ، لەبەر ئەوەی سەدان نموونە دەبینرێن کە « ان » ی کۆ بێ یاریدەی نیشانەی ناسیاوی ، کۆی سازکردووە » ل ــ ٢٣ ..

ئێمەش لێرەدا ئەوە زیاتر بۆ دوکتۆر ئاشکرا دەکەین کە نەك سەدان نموونەی ناو هەیە بە « ان » کۆدەکرێنەوە بەڵکو هەرچی ناوی کوردی هەیە جا هەر چەندێك بن گشتییان بە « ان » کۆدەکرێنەوە .

ئەمە جگە لەو کەمە گۆڕانانەی بەسەر فۆنەتیکی ئەو وشانەدا دێ کە کۆتاییان بە « وو ، ا ، ۆ ، ێ ، ی » هاتوون . بۆ نموونە ئەم وشانە .

خانوو ــ خانووان ــ لێرەدا بزۆینی « وو » کەمێك کورتتر دەبێو نیوە بزوێنی « و ــ W » دەچێتە نێوانەوە .

هەرمێ ــ هەرمێیان ــ نیوە بزۆینی « ی » دروست دەبێ .

خورما ــ خورمایان ــ نیوە بزۆینی « ی » دروست دەبێ .

قاپی ــ قاپیەیان ــ نیوە بزۆینی « ی » دروست دەبێ .

چەقۆ ــ چەقۆیان ــ نیوە بزۆینی « ی » دروست دەبێ .

ئەو گۆڕانانەی لەو وشانەی کۆتاییان بە « وو ، ا ، ۆ ، ێ ، ی » هاتووە کاتێ « ان »ی کۆ دەچێتە سەریان ، جەوهەری نینو بەلای زانستەوە « وان ــ یان » هەموو لە « ان »ەوە هاتوون ، ئەلۆمۆرفی یەکترنو لە رووی رێزمانییەوە هەر یەك کار دەکەنۆ باری دەیکەکان ئەو گۆڕانانەی دروست کردووە ؛ نیوە بزوێنێك چۆتە نێوان دوو بزوێنەوە، ئێمە لە کاتێکدا باوەڕمان وایە کە دەبی بۆ رێزمانە زمانی ئەدەبی یەکگرتووی نەتەوەییمان یەك جۆرە نیشانەی « کۆ » ی یەکگرتوو بۆ ناوهەبی ، ئەوەش هەست پێدەکەین کە لە شێوە جیا جیاکانی کوردیدا ئاسایییە نیشانەی « کۆ »ی دیکەیان هەبێ ؛ یان کۆمەڵێك وشە هەبێ نیشانەی کۆی جیا جیایان بچێتە سەر بەڵام « ان » نیشانەیەکی یەکگرتووەو دەچێتە سەر گشت ناوێك .

ئەم باوەڕەی ئێمە لە کاتی خۆیدا لە پۆلی سێی کۆلێژی ئەدەبیاتی زانستگای سلێمانیدا لە گەڵ برای گەورەو خۆشەویستمان مامۆستای رێزمانی کوردی بەدرێژی لییەوە دواوین ، کە مامۆستاکەش ئەو کاتە وا بیری دەکردەوە کە هەموو ناوێکی کوردی هەرگیز بە « ان » نابنە « کۆ » بەڵام لە دوایدا ئەویش گەیشتە ئەو حەقیقەتەو ددانی بەو خاسیەتەی زمانی کوردیدا هێنا .

دوکتۆر رەخنە لە محەمەد ئەمین هەورامانی دەگرێو دەڵێ « نووسەر لەوەشدا بەهەڵە چووە کەناوی لە حاڵەتی « کۆ »دا بە وشەی دارێژراو داناوە ، بەتایبەتی لە کاتێکدا کە لە رێگای نیشانەی « ان »ی کۆوە پێك دێ ، وەك « کچان ، کوڕان ، برایان ... » ل/٣٨ .

لە راستەقینەدا زمانی کوردی دوو جۆر پاشگری هەیە ، پاشگری رێزمانی کە دوکتۆر ئەرەحمان بە « نیشانە » ی ناو دەبا ، پاشگری ئیشتیقاقی کە بەهۆیەوە بەشێکی ئاخاوتن دەکا بە بەشێکی دیکە ، وەك ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ناوی سادەو دەیانکا بە ناوی دارێژراو ، بۆ نموونە :

ــ وان / ەوان ... وەك
شاخەوان ، رەزەوان .

ــ ایەتی ... وەك
برایەتی ، خزمایەتی .

یا ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادەو دەیانکاتە ناوی دارێژراو ، بۆ نموونە :

ــ ی ــ ... وەك ... کەڕ ــ کەڕی
جوان ــ جوانی .

ــ ەمەنی ... وەك
سارد ... ساردەمەنی

یا ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵکرداری سادەو دەیانکاتە ناوی دارێژراو ، بۆ نموونە :

ــ ەوا ــ وەك
پێش ... پێشەوا .

هەروەها ئەو وشانەی دیکەی کە لە رێگای وەرگرتنی پاشگرەوە دەبنە وشەی دارێژراو ، جا

ئەو وشە دارێژراوانە « ناوی دارێژراو ، ئاوەڵناوی دارێژراو ، کرداری دارێژراو یا ئاوەڵکرداری دارێژراوبن . هەموو ئەو پاشگرانە لە مۆرفۆلۆژیدا بە مۆرفیمی بەند لە قەڵەم دەدرێن ، چونکە سەر بەخۆ هیچ مانایەك نابەخشن ، بەڵام لە رونانی وشەدا کەڵك دەدەنو هاوبەشی دەکەن ، ئەگەر پاشگری رێزمانی « نیشانە » لە گەڵ پاشگری ئیشتیقاقی وەرگرینو بەراوردیان بکەین بۆمان دەردەکەوێ هەردووکیان مۆرفیمی بەندن ، لێرەدا ئەوە هەیە لە ئەرکو چالاکیدا لە یەکدی جیاوازن .

بەو حسابەی کە محەمەد ئەمین هەورامانی پاشگری رێزمانی « نیشانەی کۆ »ی بە پاشگری ئیشتیقاقی بزانێو بیەوێ ناوی دارێژراوی پێ دروست بکا ، زیاتر بیرکردنەوەی دەوێ .

با تەماشا بکەین بۆ تاریفکردنی ناوی سادە ، دەبێ چی بڵێین : ناوی سادە مۆرفیمێکی سەر بەخۆی واتادارە بۆ ناونانی شتێك ، گیاندارێك ، کارێك یا فیکرەیەك « بیرێك » بەکار دێ . ئەم وشانە ناوی سادەن :

دار ، هەڵوژە ، گوڵ ، شار ، هێز .. هەروەها.

ئەگەر لە رستەیەکدا دوو ناوی تێدا بوو یەك وشە بوو ، لێکدانەوەمان بۆ ئەو دوو ناوە لەدوو دۆخی جیاوازدا دەبێ چی بێ ؟! بۆ نموونە :

بە شاری کەرکووکدا دەچینە شارەکانی دیکەی کوردستان .

لەو رستەیەدا دوو وشەی « ناو »مان هەیە ئێمە ئیشمان پێیان هەیە .

یەکەمیان : شار لە « شاری کەرکووك »دا

شار : ناوێکی سادەی تاکە .

دووەمیان : شارەکان لە « شارەکانی دیکەی کوردستان »دا .

شارەکان : ناوێکی سادەی کۆیە .

ئەوەی سەرەوە جۆرە لێکدانەوەو بۆ چوونێکی تایبەتییە ، کە بۆ دوو ناو لە دوو حاڵەتی تایبەتیدا بووترێ ناوی سادە . بەڵام دیارە لە رووی ماناوە شار ــ لەگەڵ ــ شارەکان ــ جودان ، لە رووی پێکهاتنیشەوە « شارەکان » دوو نیشانەی پێوە لکاوە ، نیشانەی ناسیاویو نیشانەی کۆ ... لەم بارەدا کە هەر بە ناوی سادەی کۆ بزانرێ وەك دوکتۆر ئەورەحمان دەڵێ ، ئەوا پێویستە ناوی سادە جۆرە گۆڕانێك لە سنوری تاریفەکەیدا رەست کاری بکرێ، وە ئەگەر وا نەبێ ئەوا دیارە دەبێ ناوی دارێژراو بێو بچێتە سەر باوەڕەکەی محەمەد ئەمین هەورامانی . هەردوو لێکدانەوەکەش کۆتایی نینو قسەی زۆریان لە سەر ماوە .

دوکتۆر لە رەخنەیەکی دیکەیدا لە محەمەد ئەمین هەورامانی ئەوەیە کە دەڵێ : « هەڵەیەکی دیکەشی ئەوەیە کە جگە لە « ان » و « ات » ، « یان » و « هات »یش بە دوو نیشانەیتر تێگەیشتووە . » ل / ٣٨ .

محەمەد ئەمین هەورامانی نیشانەکانی « کۆ » کە ئەو بە پاشبەندی « کۆ » ناویان دەبا بە « ە » پێنج نیشانە دەزانێ کە ئەمانەن « ان ، گەل ، یان ، ات ، هات »(١٠) .

ئەو لێکدانەوەو بۆ چوونەی هەورامانی نیوەی راستەو نیوەی هەڵەیە ، راستەکان نیشانەکانی « ان ، گەل ، ات »ن ، هەڵەکانیش برێتین لە « یان ــ هات » ، چونکە « یان » نیشانەیەکی سەر بەخۆ نییە بەڵکو هەر نیشانەی « ان »ەو لە ئەنجامی پێوەلکانی دەنگە بزوێنەکانی « ا ، ێ ، ی ، ۆ » دروست بووە ، وەك .

چرا + ان = چرایان .

بەهێ + ان = بەهێیان .

ماسی + ان = ماسییان .

مەکۆ + ان = مە کۆیان .

نیشانەی « هات »یش هەر شێوەی نیشانەی « ات »ەو بوونی هەندێ دەنگی ڤاوڵ ئەو گۆڕانانەی بە سەردا هێناوە ، جاری واش هەیە دەبێ بە « جات » بەڵام هەر سێکیان واتا « ات ، هات ، جات » یەك نیشانەنو ئەویش « ات » . نموونە وەك :

دێ + ات = دێهات .

میوە + ات = میوەجات .

جگە لەو ناتەواویانەی هەورامانی ، کۆمەڵێ شت کە پەیوەندییان بە « کۆ »وە هەیە بەلایدا نەچووە وەك : : ەها لە هەزارەها ، سەدەها ، یا بەکارهێنانی ژمارە یا « دەستە ، چەپك ، لیژنە ، چەند ، زۆر ..» .

لە لاپەرەکانی « ٥٦ ــ ٦٣ » چەند هەڵەیەکی بۆ نووسەری ئەم یەك دوو وشەیە راست کردۆتەوە ، لێرەدا زانستو قەناعەتی خودی خۆمان وامان

لێ‌دەکا ، راستکردنەوەکانی دوکتۆر بەو پەڕی شادمانی‌یەوە وەربگرین ... رەنگە زیادە رۆیش نەبێ کە بڵێین لە هەندێ کاری زمانەوانی تایبەلی خۆماندا ماوەی‌یەك دوو ساڵێك دەبێ زوربەی زۆری باوەڕی ئەو وتارانەمان گۆڕاون ، ئەمەش رۆڵی خۆی لەوەدا دەبینی کە بۆچوونەکانی دوکتۆر لە هەندێ شوێندا قبول بکەین .

بەڵام کاتێ ئێمە رەخنەمان لە کتێبی رێزمانی ئاخاوتنی کوردی ـ لیژنەی زمان‌و زانستەکانی ـ کۆڕی زانیاری کورد ـ گرتووە ئەم رستەیەمان « ناو ئەو وشەیەیە مانای یەك وشە دەگەیەنێ » نەخستۆتە نێو دوو کەوانی گچکەو ئەمان کردووە بەمولکی لیژنەی زمان زانستەکانی‌ی کۆڕ ـ وەك دوکتۆر لە لاپەڕە «٥٧»دا نووسیوێتی بەڵکو تەنها « ئەو وشەیەیە »مان خستۆتە نێو دوو کەوانەوە ، تکایە لەم بارەوە دوکتۆرو خوێنەری زمان بگەڕێتەوە سەر رۆژنامەی هاوکاری، ژمارە / ٣٦٦ ، رۆژی ٤ـ٥ـ١٩٧٧ ، لاپەڕە / ٤ ، دێڕی « ١٠ » بۆ ئەوەی بزانرێ وا نەنووسراوەو دوکتۆر بە هەڵە بەو شێوە گواستویەتی‌یەوە .

وتاری دووەم :

دوکتۆر ئەوڕەحمان کاتێ رەخنە لە بەکارهێنانی پاشگری «ی»ی نووری عەلی ئەمین دەگرێ لە پەراوێزی « ٢٦ » لاپەڕە « ١١٥ »دا دەنووسێ « مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە دیاری‌کردنی ئەم پاشگرانەدا «ی» و «یی» بە دوو پاشگر داناوەو وشەی « ئاشەوانی »و « ساوایی »ی بە نموونە بۆ هێناونەتەوە بەڵام مامۆستا لەمەدا بە هەڵەدا چووەو یەك پاشگرن ، کە ئەویش «ی»یە .

دوکتۆر لەوەدا زۆر راست دەکا کە پاشگری «ی» لەگەڵ «یی» یەك پاشگرن ، ئەوەی دووەمیان لە ئەنجامی بزۆینی «ا»ی «ساوا»وە دروست بووە . دوکتۆر کە باسی پاشگری «ی» مەعنەوی دەکا لەنموونەکەی نووری عەلی ئەمیندا هەستی بەوە ـ نەکردووە کە وشەی «ئاشەوانی» ناوێکی دارێژراوەو لە ناوێکی سادەو دوو پاشگر دروست بووە کە بەم شێوەیە « ئاش + ەوان + ی » بۆ بەڵگەش کە دوکتۆر بەلای ئەمەدا نەچووە ، یەکەم ئەوەیە کە ئەم هەڵەیەی بۆ نووری عەلی ئەمین وەك وشەکە راست نەکردۆتەوە . دووەم چونکە ئەو نموونانەی دوکتۆر بۆ پاشگری «ی» مەعنەوی پێشکەشی کردوون ناوی سادەن‌و «ی»یان چۆتە سەر ، وەك : منداڵ ـ منداڵی، هەلاج ـ هەلاجی ، هەروەها لە نموونەی بەکارهێنانی پاشگری «ەتی» لە وشەی « نانەوایەتی » ئەو هەڵەی دووبارە کردووتەوە کە « نانەوا »ی وەك ناوی سادە مامەڵەکردووە ، بەڵام لە راستەقینەدا « نانەوا » ناوێکی دارێژراوە ، وشەی «نانەوایەتی »یش ناوێکی دارێژراوەو لە ناوێکی سادەو دوو پاشگر دروست بووە کە برێتی‌یە لە « نان + ەوا + ەتی » . ئەمەی لە پەراوێزی « ١١٦ »دا نووسیوە لە کاتێکدا کە نموونەی بۆ « ەتی » هێناوەتەوە «پیاوەتی ، برایەتی» بە چاکی پێشکەشی کردوون . ئێستا دەگەینە ئەو ئاکامەی کە پاشگری «ی»ی مەعنەوی دەچێتە سەر ناوی سادەو ناوی دارێژراویش ، وەك بۆ چوونە سەر ناوی سادە : منداڵ ـ منداڵی ، چوونە سەر ناوی دارێژراویش مەلەوان ـ مەلەوانی ، ئاشەوان ـ ئاشەوانی ، دارەوان ـ دارەوانی ، پاشگری «ی» مەعنەوی دەچێتە سەر ئاوەڵناوی سادەو ناوی دارێژراو دروست دەکا ، وەك : بەرز ـ بەرزی ، بلند ـ بلندی .

بەڵگەیەکی راستەقینەی دیکەی کە دوکتۆر هەستی بەوە نەکردووە کە پاشگری ێی مەعنەوی دەچێتە سەر ناوی دارێژراو ئەوەیە کە نە لە کتێبی رێزمانی کوردیدا ، وە نە لە کتێبی وشەرۆنان لە زمانی کوردیدا تاقە یەك نموونەی بۆ ئەو جۆرە ناوە دارێژراوانە نەهێناوەتەوە کە لە ناوی دارێژراو + پاشگری « ی » دروست دەبێ(١١) .

دوکتۆر ئەوڕەحمان کە نموونە بۆ پاشگری «ەن» دێنێتەوە کە دەچێتە سەر ناوی سادەو دەیکاتە ناوی دارێژراو ، وشەکانی « پوشەن ، چیمەن » دەنووسێ ـ ل/١١٨ ، بەڵام لەوشەی « چیمەن »دا «ەن» پاشگر نی‌یەو بەشێکە لە وشەی سادەی چیمەن، ئێمەو زمان دۆستانی زمانی کوردی‌و ئەوەندەی چاومان بەدێهاتی‌و کارگوزاری کشتوکاڵ کەوتبێ لەو بڕوایەداین کە لەزمانی کوردیدا ناوێکی سادە بە شێوەی « چیم » نەبێ ، بەڵکو وشەکە واتا « چیمەن » یەك وشەی سادەیەو بە هیچ جۆرێك ناوی دارێژراو نی‌یە .

لە لاپەڕە « ١١٨ » زنجیرەی « ٢٢ » پاشگری « جاڕ »ی هێناوەتەوە کە دەچێتە سەر ناوی سادەو

ناوی دارِێژراو دروست دەکا ، بۆ بەڵکەش « نێرگزە جار ، تووتنە جارِ »ی بە نموونە نووسیون ، بەڵام ئەو پاشگرە « مجارِ »ە نەك « جارِ » . لەبەر ئەوەی لـــە هەموو ئەو ناوانەی ئەو پاشگرەی دەچێتە ســـەر بەشـــێوەی «ەجارِ»دێت . لەو ناوانـــەی بەڤاولیس کۆتاییان دێ دیسانەوە بزوێنی «ە»ی «ەجارِ» خۆی دەپارێزیو دەنگێکی نیوە بزوێن لەنێوانیاندا دروست دەبێ .

بۆ پاشگری «مڵ» کە دەچێتە سەر ناوی سادە لە لاپەڕە « ١٢٠ » زنجیرە « ٣٢ » دوکتۆر وشـــەی « کۆمەڵ »ی بە نموونە هێناوەتەوە ، کەچی وشەی « کۆمەڵ » لە شێوەی دارشتنا ناوێکی ســـادەیەو هەرگیز لە وشەی « کۆم + پاشگری « مڵ » دروست نەبووە ... لە شێوەی کرمانجی خواروودا « کۆم » بە چەند مانایەك دێ کە یەکێکیان مانای چـــەماوە یا کووڕ دەبەخشێ ، یەکێکی دیکە بۆ دوابەشـــی کـــۆ ئەندامی هەر سی گیاندار بەکاردێ لە بروایە داین کەوشەی کۆمـــەڵ ناوێکی ســـادەیەو لەروالـــەتەو دروستبووندا تاکـــەو لە ناوەرۆکدا مانای کۆمـــەڵ دەگەیەنێ ، نەك ناوێکی دارِێژراو بێ وەك دوکتۆر بۆی چووە ، ئەم هەڵەیە مامۆستا نووری عەلی ئەمینیش لە لاپەڕە «١٥»ی کتێبی گرێنی کەلێنێکی تر لە رێزمانی کوردی لەوەپێش کردوویەتی ، دوکتۆر « مڵ » وەك پاشگری بچـــووك کردنـــەوە یا بۆ مانای نازداری لێك دەداتەوە ، یا دەڵێ پاشگری بچووك کردنەوە مەبەستی تریش دەگەیەنن « ل / ١٢١ ـ ١٢٢ » کە دەبوایە ئەو مەبەستانەی تریش روون بکاتەوە چین ، چونکە جێگا لە کیتبی رێزمانی کوردی فراوانترو لە بارتر دەبێ چ شوێنێکی دیکە بێ ؟! ، دیسانەوە ئەوە بێ ، دوو دڵی دووبارە دەکەینەوە کە کۆمەڵ نە ناوێکی بچـــووك کراوەیەو نە بۆ مەبەستی نازداریش بەکار دێ .

لـــە لاپـــەڕە « ١٢٣ » زنجیرەی ، پاشـــگری « نیە » نموونەی دۆینە ـ مەسینە»ی هێناوەتەوە ، نموونەی « مەسینە » جێگای گومانە ، وشـــــەی « مەس » بە مانای ناوێکی سادەی کوردی ئەوەندەی ئێمە پێ بزانین لە دەوروبەری خۆمانو لەنێو کتێباندا نەبستوومانەو نە بەرچاووانیشمان کەوتووە ، ئەگەر « مەس » ناوێکی ســـــادە بێ ، دەبوایە لە کاروباری رۆژانەدا یا لە نووسیندا بەکار بهاتا یە ، هەر ئەوە وا دەکا وشەی « مەسینە » بە ناوێکی سادە بزانینو « ینە » بۆ ئەو وشەیە پاشـــگر نیـە ، بەڵام لـــە « دۆینە »دا ئەوە بێ ئەم ســـەرو ئەو سەر قبـــول دەکرێ .

ئەگەر ناوی دارێژراو برێتی بێ « لـــەو ناوە نادەیە کە لە وشەیەکی سادەو زیادی پێکهاتبێت نادەیە کە لە وشەیەکی سادەو زیادی پێکهاتبێت ، ئەوجا زیادی‌یەکە پێشگر یا پاشـــگر یا هـــەر دوو « پێشگرو پاشگر » پێکەوە بن » ل / ١٠٦ ـ ئـــەوا ئەو نموونانەی کە دوکتۆر بۆ ناوی دارِێژراو لـــە لاپەڕە ـ ١٣٢ ـ ١٣٣ »دا هێناونی‌یەتەوە هەڵەن . وەك ئەو نموونانە .

وتار ـ وت + ار ـ لە « وتن » ەوە .

کوشتار ـ کوشت + ار ـ لە « کوشتن »ەوە.

کرِیار ـ کرِ + یار ـ لە « کرِیا »ەوە .

نووسەر ـ نۆوس + ەر ـ لە « نۆوسین »ەوە .

رێژەن ـ رێژ + ەن ـ لە « رژان »ەوە .

زوریەی ئەو نموونانەی بۆ ناوی دارِێژراو لـــە بەشی « جـ » لاپەڕە ـ ١٢٨ ـ ١٢٩ ـ ١٣٠ ـ ١٣١ کـــە پاشـــگر دەچێتە ســـەر رەگی کرداری رابردوو ئێستا دروست نین ، چونکە رەگی کردار مانای یەیە، ئەگەر چی لە بیرکردنەوەو دارِشتنیاندا کە دەبنەکردار یا ناو مانایەك لەگەڵ خۆیاندا هەڵدەگرن . بەڵام وەك رەگی پەتیو پاشگرو پێشـــگر یا جێناو .. مانـــا نابەخشن . ئەگەر بمانەوێ رەگی کرداریش کەپاشگری پێوە بنووسێو ناوی دارِێژراو دروست بکا ئـــەوا دەبێ پێناسەی ناوی دارِێژراو بگۆرِرێو سنورەکەی فراوانتر بکرێ . هەر بەو بۆچوونە لە لاپەڕە «١٣٣»دا کەپێشگری بـــە رِەگی کردارەوە ناوەو دەڵێ ناوی دارِێژراو دروست دەکەن ... لەگەڵ مەنتیقی تاریفی ناوی دارِێژراودا یەك ناگرنەوە .

بۆ نموونەی ناوی لێکدراو کە لە ناوێکی سادەو وشەیەکی بێ واتا بە یارمەتی «ئینەرفیکس» دروست بووە سێ نموونەی هێناوەتەوە ، ـ یەکێکیان » گیاو گژ »ە ، بەڵام ئەوی راستی بێ ئەو وشەیە لە زمانی کوردیدا بە « گژوگیا » ناودەبرێ ، بۆیە نموونەی بەو شێوە دەبێ وشەیەکی بێ واتاو ناوێکی سادە بێ کـــە بەو جۆرەش بوو نابێتە ناوی لێکدراو ، چونکە ناوی لێکداراو « ئەو ناوە ناسادەیەیە کە بەلای کەمەوە دوو وشـــەی واتاداری تێدا بێ ... ل / ١٠٦ » ئـــەو بیانووەی دوکتۆریش کە لە پەراوێزی « ٦٨ » لاپەڕە

« ١٣٦ »دا دەڵێ « ئەگەر یەکێك لەو دوو وشـــەی ناوی لێکدراو پێك دێنن ، بێ واتا بێ ، ئەوە ئـــەم جۆرە پێکهاتنە لە گەڵ پێناسەی ناوی لێکدراودا ، کە وتراوە ئەو ناوە ناسادەیەیە کەوا بەلای کەمەوە دوو وشەی واتاداری تێدا بێ ، ناگونجێ ... بەڵام لەبەر ئەوەی بەزۆری وشە بێ واتاکە لە واتادارەکەوە داتاشراوە یاخود وشە ناسادەکە بەشێوە لێکدراوە ، بۆیە ئەو جۆرە حاڵەتانەمان لەگەڵ ناوی لێکدراودا باس کردووە .. ل / ١٣٦ » .

ئەم داخوازی‌یەی دوکتۆر رەچاوناکرێ‌و دەبێ یا پێناسەکە جۆرە گۆڕانێکی بەسەردا بێ یا ئـــەو نموونانەی وەك « قەرزو قۆڵ ، گوڵ‌و موڵ ، هەنجیرو مەنجیر » هەڵەن .

لە زانستی زماندا بەو وشانەی ئـــەو شـــێوە پێکهاتنانەیان هەیە کە ناوێکی سادە لەگەڵ مۆرفیمێکی بێ واتادا بەهۆی «و» پێکەوە دەبەسترێن پێیـــان دەوترێ ریدوپلیکیشن ـ Reduplication .

ئەو جۆرە وشانە لەوە ناچن نە وشەی لێکدراو نە وشەی دارێژراوبن ، رەنگە شتێك بن لە نێوان هەر دووکیاندا ، جۆری دارشتنیان زیاتر لە گۆڕینی تیپی یەکەمی وشەیەکی سادە ناوی سادە ، ئاوەڵنـــاوی سادە ، ئاولکرداری سادە » بە پیتی « م » دروست دەبن ، وەك کوڕو موڕ ، جوان‌و موان ، پێش‌و مێش . ئەو وشانەش کە یەکەم تیپیان « م » بێت ئەو جۆرە پێکهاتنەیان لێ دروست نابێ .

د. ئەورەحمان باوەڕی ئی . تا . سمیر نۆڤا دەداتە دواوە بۆ ئەوەی کە نیشانەی ((ێك))و ژمارەی ((یەك))ی بە یەك شت داناوە ... دوکتۆر لە پەراوێزی لاپەڕە ((١٤٣))دا دەنووسێ ((راستە نیشانەی ((ێك)) لە ژمارەی ((یەك))ەوە وەرگیراوە ، بـــەڵام وەك دوو مۆرفیمی سەربەخۆ خۆیان دەنوێنن‌و لەکارکردنیاندا جیاوازی لە نێوانیاندا بە دەردەکەوێ .

بەلای ئی . ئا . سمیر نۆڤاو دوکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارفـــەوە نیشـــانەی ((ێك)) لە ((یەك))ەوە وەرگیراوە ، هەتا ئێرە کێشەی لەسەر نی‌یەو باوەڕێکی تەواوە ، ئەو دوو نیشانەیە کە لە بنەرەتدا یـــەك نیشانە بوون ، بۆ ساغ‌کردنـەوەیان پێویستی بـــە لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی نیشانەکان هەیە ، ئەگـەر چی ((یەك)) دەچێتـــە پێش ((ناو یا ئاوەڵناوە))وە ، یەك دەچێتە دوای ئەوانەوە ئەم شـــێوە بەکارهێنانە جوداوازی‌یان هەیە ، بەڵام لە ماناو مەبەستدا رەنگە هەست بە دوورکەوتنەوەیان نەکرێ ، چونکە لە هەموو ئەو شوێنانەدا کـــە هەرکامێکیان بە کاردێ دەتوانرێ بگۆڕدرێن بەوی دیکەیان بێ ئەوەی نە ماناکەو نـــە دارشتنی رێزمانی‌یەکە هەڵەی تێ بکەوێ ، ئێمە وا دەزانین وەرگرتنی ((ێك)) لە ((یەك))ەوە بە ماوەیەکـــی دوورو درێژ دروست بووە ، دەشـــبێ مەســـەلەی سووکو سۆڵی‌و خۆشی ((ێك)) بە گوێ هێنابێتی‌یە مەیدانەوە ، وەك زۆر لەو نموونانە کە ئەو کارتێکردنە رۆڵی خۆی تێدا بینیوە بۆیە ئێستا چ لە نووسین چ ئاخاوتندا نیشانەی ((یەك)) کەمتر بەکار دێ .

نیشانەی ((ە)) ناسیاوی

دوکتۆر لە چالاکـــی‌و روون‌کردنـــەوەی کاری نیشانەی ((ە))ناسیاوی‌دا دەڵێ : ((ئەگەر ناوێك کۆتایی بە بزوێنی ((ا ، ۆ ، ێ ، ی ، ە)) بێت ، ئـەو کاتە ((ە)) وەرناگرێ . لەم حاڵەتەدا بە قەرینـــــە تێ‌دەگەین کە مەبەست باس لێکراوێکی دیاری‌یە ، وەك :

چرا + ە = چرا .. چرا نەوتی تێدا نەما .

هەڵۆ + ە = هەڵۆ .. هەڵۆ دای لە شەقەی بـــاڵ .

دێ + ە = دێ ... دێ وێران بوو .

مراوی + ە = مراوی لە ترسان لەرزی .

پەنجەرە + ە = پەنجەرە .. پەنجەرە کرایەوەو رەشـــەبا خۆی‌کرد بەژووردا لە دواییـــدا دەڵـــێ ((بەشێك لەو جۆرە وشانە هەندێ جار بە یارمەتی نیمچە بزۆینی ((ی ـ Y)) ، نیشانەی ((ە)) وەردەگرن، وەك :

قەڵا + ی + ە = قەڵایە ... دەرکی قەڵایەی کردەوە ـ ل/١٩٨ ـ ١٩٩ .

لە زمانی کوردیدا دوو نیشانەی ناسیاویمـــان هەیە بە ناو یا ئاوەڵناوەوە دەنووسێن ، نیشـــــانە ناسیاوی‌یەکانیش ناوەکـــە یا ئاوەڵناوەکـــە دیاری دەکەن‌و بە خوێنەرو گوێگریان دەناسێنن .

نیشانەی «ەکە» بێ‌کێشە باس کراوە ، بـــەڵام نیشانەی « ە » هەندێ کـــەم‌و کوڕی‌و گرفتـــی تێ‌کەوتووە .

ئێمە وا دەزانین ئەو وشە ناوانە یا ئاوەڵناوانەی کۆتایی‌یان بە بزوێنی « ا ، ۆ ، ێ ، ی ە » دێ کـــە

نیشانەی «ە» دەچێتە سەریان هەر وەدیار دەکەوێ تێ ناچێ ، ئاشکرایە کە نیشانەکــە بەدەرەوە بێ پێویستمان بە قەرینە نابێ ، ئەوە هەیە لە نێوان ئەو بزۆینانەو نیشانەکەدا نیمچــە بزۆینی « ی ــ Y » پەیدا دەبێ ، وەك :

کابرا + ە = کابرایە ...
پەڕۆ + ە = پەڕۆیە ...
هەرمێ + ە = هەرمێیە ...
ماسی + ە = ماسییە ...
پەردە + ە = پەردەیە ...

نموونە بۆ ئەو ناوانەی سەرەوە .
کابرایەی کە دوێنێ قسە لە گەڵدا کرد خاڵم بوو
پەڕۆیەی لە سەری ئاڵاند .
هەرمێیەی کردە قەرتاڵەکەوە .
ماسییەی لە ڕۆندا سوور کردەوە .
پەردەیەی گرت بە پەنجەرەیەدا .

ئەگەر بــەو شێوەی د. ئەوڕەحمان دەڵێ نیشانەی «ە» ناسیاوی بەکارهێنرا ئەوا لە ئاخاوتن یا نووسیندا بێ ڕەنگە دروست نەبێ ، چ بۆ قسەکەرو چ بۆ نووسەریش دەبێتە نەشارەزایی بەکارهێنــانی زمانی کوردی ، چونکە مەرجی ڕێزمانی ناهێڵێو کورد ئەو جۆرە دارشتنەی نی‌یە .

هەتدێ سەرنجی تێکڕایی :

زۆرانبازی‌و دژواری‌کانی مرۆڤ‌و سروشــت‌و پەیوەندی‌یەکانی ئەو دووانە وایان کردووە چ لــــە جەوهەرو چ لە فۆرمدا گۆڕان‌و پێشکەوتن دروست ببێ . چالاکی‌و بیرکردنەوەی هەمیشـەیی مرۆڤ لــە هەر سـەردەم‌و شوێنێکدا ــ شێوەیەکی تایبــەتی‌و دیاری کراوی وەرگرتووە . ئەمە لە خۆیدا بۆ دوو ئامانجی پیرۆزی مرۆڤایەتی‌یە ، لە لایەکەوە مانەوەو بە پێوە وەستان ، لە لایەکی دیکەوە دەست بەخۆدا هێنان‌و چوونە پێشـەوە . پشت بە پشت‌و نەوە بــە نەو ە کەڵك لەوانی پیشین وەردەگرن ، لە بەرهەمی کارو بیری رابوردوو شتی لی زیاد دەکەن‌و ئــەوی خراپ یا نەشیاو بێ پاکۆی دەدەن .

ڕێزمانیش وەك زانستێك ، گۆڕانی بەســەردا هاتووە ، لێکۆڵینەوە تازەو تێڕوانینە وردەکانی زانا گەورەکان لە جیهانی ڕێزمانـــدا نوێکاری‌و گۆڕان‌و پێشکەوتنیان دروست کردووە ، دەیان‌و بگرە زیاتریش نهێنی زمان دۆزراونەوە کە هەر یەکەیان تێگەیشتن‌و دیراسەکردنی زمانیان ئاسان کردووە .

دیارە دەبێ ئەو پێشکەوتنە ڕێزمانی کوردیش بگرێتەوە، ئەگەر چی نووسین لە سەر ڕێزمانی کوردی لە کوردستانی خواروودا لەنیو چەرخێکی تێ‌پەڕاندووە، لە چەندێتی‌و زۆرکردنی شــێوەدا کاری گــەورەو چاك‌کراوە ، دەیان کتێب‌و نووسین بڵاوبوونەوەو زۆر لە زمانەوانان هاتوونە مەیدان‌و بەرهەمی ڕەنجی خۆیان پێشکەش کردووە ، بەڵام لە ناوەڕۆك‌و چۆنیەتیـــدا گۆڕانێکی ئەو تۆ کەشایانی باس‌کردن‌و لێ دووان بێ بە خۆیەوە نەبینیوە ... ڕێبــازی لێکۆڵینــەوەی مامۆستا سەعید صدقی‌و تۆفیق وەهبی‌ی زانا زۆر لە یەکەوە نزیکن‌و جوداوازی هەست پێ‌کراویان نی‌یە، کارەکانی مامۆستا نوری عەلی ئەمین‌و مامۆســـتای گەورە شێخ محەمــــەدی خاڵ لەگەڵ ئەوانـــەی پێشوو ــ و ئەوانــەی دوای خۆیان لە شــێوەی لێکۆڵینەوەدا یەك دەگرنەوە ، ئیشــە ڕێزمانی‌یەکانی دوکتۆر ئەوڕەحمانی حاجی مارفیش هەر لەمەداری بۆ چوونی ئەواندا دەسوڕێتەوە ، ئەمە لە کاتێکـــدا دوکتۆر لە چەندێتیدا لە مەڵۆیەکی زیاتر خســتۆتە سەر خەرمانی ڕێزمانی کوردی .

دوکتۆر لە کتێبێکی قەبەی « ٢٨٤ » لاپەڕەییدا کەم تا زۆر بەلای « کاری ناو » دا نەچووە ، باسی ئەوەی نەکردووە کە « ناو »لە ڕێزماندا چ دەورێك دەگێڕێ‌و تواناو چالاکی بەشە گــەورەی ڕێزمــانی دیاری نەکردووە .

ئێمە وا لێرەدا بە پێی لێکدانەوەیەکی ساکارو سەرپێ‌یی شتێك لە بارەی « کاری ناو » لــە زمانی کوردیدا دەنووسین ، بە نیازی ئەوەی دوکتۆرو زاناو لێ‌هاتووانی ئەم مەیدانە بە چاوێکی دڵسۆزی‌یەوە بۆی بڕوانن‌و ئەوانیش هەوڵەکانی خۆیان لە بارەی « کاری ناوە »وە پێشکەش خوێنــەرانی خۆشەویســـت‌و کتێبخانەی کوردی بکەن .

کاری ناو لە زمانی کوردیدا :

ئەو هەوڵانەی بۆ تاریفی ناو دراون زۆرن ، بەڵام لە هەموویان تێرو تەسەلتر ئەو پێناسەیە کە دەڵێ « ناو وشەیەکە بۆ ناو نانی شــتێك ، گیانــدارێك ، کارێك ، یا فیکرەیەك بەکار دێ » .

جا بۆ ئەوەی تێگەیشــتنمان بەرامبــەر ناو چەسپاوتر بێ چاك وایە دەوری ناو لە ڕستەدا دیاری بکەین‌و بزانین دەتوانێ چ شوێنێك بگرێ .

١ــ ناو دەتوانێ ببێ بە ((بکەر)) :

دیارە بۆ ((بکەر)) گەلێ‌یە نووسینی زۆری لە بارەوە بڵاوکراوەتەوە ، لێرەدا ئێمە ئامانموێ هەموو ئەو کارانەی کە لە ((بکەر)) دواون دووبارە بکەینەوە تەنها ئەوە نەبێ بە سادەیی جۆرە تاریفێکی ((بکەر)) دەکەین .

بکەر ــ گرنگترین وشەیە لە رستەدا کە پەیوەندی بە کردارەوە هەبێ ، هەر گۆڕانێك بەسەر ((بکەر))دا بێ کار دەکاتە سەر کردارەکەش ، واتا ئەو وشەیەی کە لە رستەدا گۆڕاو لەگەڵ خۆیــدا کرداری گۆڕی ، پێی دەڵێن بکەر . نموونە .

کوڕەکە هاتەوە .

کوڕەکان هاتنەوە .

کوڕەکە ــ کوڕەکان ــ ناون ، بکەرن .

٢ــ دەبێتە تەواوکەری نیهاد :

نیهاد لە رستەدا کارێکی دەدرێتە پاڵ ، ئەگەر لە رستەیەکدا کارێکی تێدا بێ دیارە کردنی ئەو کارە بە بێ جوڵێنەرو تاوێك نابێ ، ئەو بەشەی کە کارەکەی دەدرێتە پاڵ نیهادە ... نیهاد مەرج نی‌یە وشەیەکی سەربەخۆ بێ ، بۆیە جاری وا هەیە لە وشەیەك زیاتری دەچێتە سەر ، بەوە دەگوترێ تەواوکەری نیهاد ، ناو لە توانایدا هەیە ببێتە تەواوکەری نیهاد ، وەك :

ماڵگاکەی هەمینی گەرایەوە پشتێرەکە .

هەمینێ ــ ناوە ــ تەواوکەری نیهادە .

٣ــ دەبێتە کراو :

کراو ... وشەیەکە قورسایی کرداری رستەکەی دەکەوێتە سەر ، وەك :

بە سواری ئەسپەکە چوومەوە بۆ ناو دێ .

ئەسپەکە ــ ناوە ــ کراوە .

٤ــ توانای ئەوەی هەیە لە دوای ژمارەوە بێ ، وەك چەند پیاوێك بە میوانی هاتنە گوندەکەمان .

پیاوێك .. ناوێکی نەناسیاوە ، لە دوای ژمارەوە هاتووە .

٥ــ لە دوای ئامرازی ئیشارەتەوە دێ . وەك :

ئەو زۆڕیایە چاڵە دەگرێ .

زۆڕیا ــ ناوە لــە دوای ئامرازی ئیشــارەتەوە هاتووە .

٦ــ لە دوای ئامرازەکانی پەیوەندی‌یەوە دێ :

ئامرازی پەیوەندی مۆرفیمێکە لە پێش ناوێکەوە دێ‌و پەیوەندی ئەو ناوە لەگەڵ وشــەی دیکــەی رستەکەدا دیاری دەکا ، وەك :

سیامەند چوو بۆ دهۆك .

دهۆك ــ ناوی تایبەتی شارێکە لە دوای ئامرازی پەیوەندی‌یەوە کە ((بۆ)) یە هاتووە .

بایز بە قەڵانگ گوێزەکەی تەکاند

قەڵانگ ــ ناوە ... لە دوای ئامرازی پەیوەندی ((بە))وە هاتووە .

٧ــ ناو ئەو وشەیەیە کە ئەو پاشگرو پێشگرو نیشانانەی کە دوکتۆر ئەوڕەحمان باســـی کردوون پێیەوە دەلکێن .

لێکۆڵەرەوە کە باســـی پاشگری رێزمـــانی « نیشانە » دەکات ، دەوریان روون دەکاتەوە ، لـە توێژینەوەی پاشگری نیشتیقاقیشدا زۆری کردووە. بەڵام شتێکی سەرەکی کـــە لە یادی چووە ئەوەیە دەبوایە جێگای نیشانەو پاشگر کە بە یەکەوە بچنـە سەر وشەیەك روون بکردایەتەوە ... بـە مانایەکی دیکە ئەگەر هاتو نیشانە لەگـــەڵ پاشگردا بـە وشەیەکەوە نووسان ــ جۆری پێوەلکانیان چـــۆن دەبێ‌و کامیان دەکەوێتە پێش یا پاشەوە !؟ .

گەلێك جار وا دەبێ نیشانەو پاشگر بەیەکەوە دەچنە سەر ناوێك یا ئاوەڵناوێك ، لەو حاڵەتەدا بچنە سەر هەر یەکێکیان ، پاشگرەکە راستەوخۆ بـــە ناوەکەوە یا ئاوەڵناوەکەوە دەلکێ ، ئەوجا نیشانەکـە دەچێتە سەریان . وەك لەو نموونانەدا :

لە وشەی ((باخچەکان))دا

باخ ــ ناوە .

چە ــ پاشگری بچوك کردنەوەیەو یەکســەر بەناوەوە نووساوە .

ەکە ــ نیشانەی ناسیاوی‌یە .

ان ــ نیشانەی ((کۆ))یە .

یا لە وشەی ((گردۆڵکەکان))دا

گرد ــ ناوە .

ۆڵکە ــ پاشگری بچوك کردنەوەیەو یەکســەر بەناوەکەوە نووساوە .

ەکە ــ نیشانەی ناسیاوی‌یە .

بەناوەکەوە نووساوە .

ان ــ نیشانەی ((کۆ))یە .

یەکێکی دیکە لەو جوداوازی‌یانەی لــە نێوان پاشگرو نیشانەدا هەیە ئەوەیە کە پاشگر ناوی سادە دەگۆڕێ بەشتێکی دیکەی وەك ناوی دارێژراو یـا

-وەڵناو ، یا ئاوەڵناو دەکا بەناوی دارێژراو یـــا
-وەڵناو دارێژراو ، بەڵام نیشانە لە جوستی‌و جمو
جوڵی وشەکە ناگۆڕێ‌و هەر بەناوی یا ئاوەڵناوی
-مێنێتەوە . نموونە !

پاشگری «ی» دەچێتە سەر ئاوەڵناو ، دەیکاتە
-ری دارێژراو . وەك :

کوێر — کوێری .
جوان — جوانی .

پاشگر دەچێتە سەر ناوی سادەو دەیکا بە ناوی
-ڕێژراو . وەك :

گۆزە — گۆزەڵە
منداڵ — منداڵۆچکە .
ئاسك — ئاسکۆڵ .
کار — کاریلە .

نیشانەی ناسیاوی بچێتە سەر ناوی سادە ، هەر
ەناوی دەمێنێتەوە . وەك :

پیاو — پیاوەکە .
ژن — ژنەکە .

کەم‌و کوڕی‌و ناتەواوی‌یەکی گەورەی دیکەی ئەو
کتێبەی دوکتۆر ئەورەحمان ئەوەیە کاتێ بەشەکانی
ڕێزمان دەکا بە «١٠» دە بەشـــەوە لە ژمارە «٨ـ٩»
هەشـــــتو تێدا ئامرازی پێوەنـــدی‌و ئامـــرازی
ســەرسوڕمان‌و بانگهێشتن(١٢) بە دوو بەشی سەرەکی
دەزانێ ، ئەوجـــا لە بەشـــی «١٠» دە هەمـــــدا
« پارتیکڵ »یش بە بەشێکی سەربەخۆ دەزانێ ، بەڵام
ئێمە باوەڕمان وایـــە کـــە ئامرازەکانی پرســـیارو
ســەرسوڕمان‌و پەیوەندی‌و پەیوەست‌و لەگەڵ ئامرازی
پیشاندان‌و .. « پارتیکڵ »ن ، ئەمە وای کردووە کە
یەکێك بەکاری زمانەوانی‌یەوە خەریك بێ نازانێ کـــە
دوکتۆر ئەورەحمان « پارتیکڵ » بەچی دەزانێ ، ڕەنگە
ئامرازەکان نەتوانرێ لــە یەکـــدی جیا بکرێنەوە ،
هەندێکیان بە بەشی سەرەکی بزانرێ‌و هەندێکـــی
دیکەیان بە « پارتیکڵ » ، ئەو جۆرە دابەشـــکردنەی
دوکتۆر جگە لە دروست‌کردنی ئاڵۆزی‌و پەرتکردنی
بیری زمانەوان چ حەقێکی دیکە ناگەیەنێ ، هەر لەبەر
ئەوە هەموو ئەو کەسانەی کە ئامرازی پەیوەنـــدی‌و
ئامرازی ســەرسوڕمان بەشێکی ســــەربەخۆ دەزانن
جێگای خۆی نی‌یەو باری سەرنجەکانیان پێویستیان
بە پێدا چوونەوە هەیە .

لە کۆتاییدا زێدەتر ســــەرکەوتن بۆ دوکتـــۆر
دەخوازین‌و چاوەڕوانی بەرهەمی دیکەین .

سەرچاوەو پەراوێزەکان :

(١) نوری عەلی ئەمین ، گرتنی کەلێنێکی‌تر لـــــە ڕێزمانی کوردی ، چاپخانەی مەعاریف ، بەغدا ، ١٩٥٨ .

(٢) دوکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، چاپخانەی کۆڕی زانیـــاری کورد ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

(٣) دوکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمـــانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکـــەم ، ناو ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق ، بەغـــدا ، ١٩٧٩ .

(٤) سەعید صدقی ، مختصر صرفو نحوی کوردی، چاپخانەی نجاح ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل/٩ .

(٥) توفیق وەهبی ، دەســـتووری زمانی کوردی ، دار الطباعە الحدیثە ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل/٥٩.

(٦) نوری عەلی ئەمین ، قواعـــدی زمانی کوردی ، چاپخانەی مەعاریف ، بەغدا ، ١٩٥٦ ، ل/٥٧ .

(٧) کاتێك ئەم باسەم لەگەڵ برایەکدا باس دەکرد ، برایەکی دیکە هات‌و ژمارە /٧٧ تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٩ی گۆڤاری « ڕۆشنبیری نوێ »ی پێ‌بوو ، برای یەکەم کە گۆڤارەکەی وەرگرت‌و پەڕەکانی هەڵدایەوە .. دوای ماوەیەك گووتی فلانی ئەم وتارە شتێکە لەو بۆ چوونەی تۆ ..! کە منیش تەماشام کردو خۆێندمەوە برایەك بە ناوی کاك « ئاراس عەزیز عەبدوڵڵا » وە بـــە ناونیشانی « پرپاسکەیەك سەرنج » چەنـــد ڕەخنەیەکی وردو زیرەکانـــەی لەکتێبی زمان‌و ئەدەبی کوردی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی گرتووەو هەندێ لایەنی ڕوون کردبۆوە .

(٨) سەعید صدقی ، هەر ئەو سەرچاوە . ل/١٤ .

(٩) هەر ئەو سەرچاوە ، ل/٢٥ .

(١٠) محەممەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایەك لــە فیلۆلۆژی زمانی کـــوردی ، چاپخانـــەی مەعاریف ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل/١٥٤ .

(١١) ا — دوکتۆر ئەورەحمان ، ڕێزمانی کوردی ، هەر ئەو سەرچاوە .
ب — دوکتۆر ئەورەحمـــان ، وشـــەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، هەر ئەو سەرچاوە .

(١٢) دوکتۆر ئەورەحمان ، ڕێزمانی کوردی ، هەر ئەو سەرچاوە ، ل/٨ .